

A kultúrák közt hidat építő Bölcsesség

SCHNIDER A. ANGELIKA OP

Abstract

The Book of Wisdom is a particularly interesting scriptural work since it is a meeting place of various ancient cultures, and traditions, both philosophical and religious. Many questions are still open concerning its origins: there is even a debate whether it was composed before or after Christ. My paper focuses on the so-called *Eulogium of Wisdom* (7:22–8:1), in order to explore thoroughly those influences which had a formative impact on its genesis. Among these, Stoic philosophy and the figure of Isis have an eminent role. I shall argue that the Wisdom of Solomon is an excellent example of “inculturation” of Jewish faith in the Hellenistic world of Alexandria that renders it particularly interesting.

Keywords: *Wisdom of Solomon, eulogium, Hellenistic influence, figure of Isis, inculturation*

Kulcsfogalmak: *Salamon Bölcsessége, eulogium, hellenisztikus hatás, Ízisz alakja, inkulturáció*

BEVEZETÉS: DATÁLÁS, MŰFAJ, SZERKEZET

A *Fides et Ratio* enciklika 16. pontja rámutat, hogy a Szentírás bölcsességi irodalmában Izrael hite mellett más kultúrák kincsei is jelen vannak.¹ Éppígy

SCHNIDER A. ANGELIKA domonkos szerzetesnővér, a Sapientia Szerzetesi Hittudományi Főiskola hallgatója; s.angeliakaop@gmail.com

E tanulmány szóbeli változata elhangzott a Fialat Kutatók és Doktoranduszok VII. Nemzetközi Teológuskonferenciáján, a Pécsi Püspöki Hittudományi Főiskolán 2017. február 11-én.

¹ „Ami a Szentírás ezen oldalainak elfogulatlan olvasásakor megragad bennünket, az a tény, hogy e szövegekben nemcsak *Izrael hite*, hanem már letűnt társadalmak és kultúrák gazdagsága is megtalálható. Mintha csak különleges terv szólaltatná meg újra *Egyiptomot* és

a Bölcsesség könyve is magán viseli kora és környezete gazdag bölcséleti örökségének nyomait. A Próféták gyűjteményének vallásos színezete éppúgy hat rá, mint az egyiptomi, pontosabban hellenizált egyiptomi kultusz, a misztériumvallások, a klasszikus görög irodalom, illetve retorika. Az általam vizsgált 7. fejezet *eulógiuma* (Bölcs 7,22–8,1) – amely a bölcsesség mibenlétét írja le – jól példázza a zsidó, hellenisztikus és egyiptomi kultúráknak azt a találkozását, amely a szerző és a címzettek horizontját meghatározza, s érzékelteti azt a folyamatot, mely a diaszpórazsidóságban egy hellenizált egyiptomi kultúra kontextusában zajlik.

Datálás

Rövid írásom központi témája a Bölcs 7,22–8,1 *eulógiuma*, amely a bölcsesség mibenlétét írja le. A Bölcsesség könyve keletkezési időpontját a következő határok közé helyezik a biblikusok: legkorábban II. Ptolemaiosz Euergetész (Kr. e. 145–116) vagy II. Ptolemaiosz Szótér (Kr. e. 116–80) uralkodásának idejére teszik, a legkésőbbi becslések pedig Caligula (Kr. u. 40) uralkodásához kötik.² Elfogadva a többek között Luca Mazzinghi által képviselt nézetet, a legvalószínűbb datálásnak a Kr. e. 27., illetve a *pax romana* kihirdetéséhez kötött Kr. e. 17. kínálkozik mint *terminus post quem*,³ amit a Bölcs 14. fejezet egyes

Mezopotámiát, s keltené életre az ókori Kelet kultúráinak – melyek oly gazdagok a nagyon mély belátásokban – néhány közös vonását.” (Kiemelés tőlem.) II. JÁNOS PÁL: *Fides et ratio*. Budapest, 1999. 16. Az enciklika 16. pontjára utal SZABÓ Xavér OFM: Az ószövetségi bölcsesség vizsgálata, különös tekintettel a teremtés és a történelem központi témáira, in Szeiler Zsolt – Bakos Gergely – Sárkány Péter (szerk.): *Hit és ész*, L'Harmattan – Sapientia, Budapest, 2013, 33.

² Lásd bővebben JOSÉ VILCHEZ LINDEZ: *Sapienza*, Borla, Roma, 1990, 59–64; WILLIAM HORBURY: The Wisdom of Solomon, in John Barton – John Muddiman (eds.): *The Oxford Bible commentary*, Oxford University Press, New York, 2001, 652–653; HERBERT HAAG: Bölcsesség könyve, in uő: *Bibliai lexikon*, Apostoli Szentszék Könyvkiadója, Budapest, 1989, 192–193, 1554–1556. col. MICHAEL KOLARCIK SJ: The Book of Wisdom, in Keck E. Leander – Thomas G. Long – David L. Petersen: *The New Interpreter's Bible*, vols. 5., Abington, Nashville, 1994, 438–440. ADALBERTO SISTI: *Il libro della Sapienza*, Porziuncola, Assisi, 1992, 18–26; GIUSEPPE BELLIA: Lettura storico–antropologica di Sapienza, in Giuseppe Bellia – Angelo Passaro (eds.): *Il libro della Sapienza. Tradizione, Redazione, Teologia*, Città Nuova, Roma, 2004, 122–123.

³ Lásd LUCA MAZZINGHI: Ben Szíra és a Bölcsesség könyve. A zsidóság hellenisztikus világgal való találkozásának két bibliai példája, in uő: *A Bölcsesség útja. Tanulmányok a Bölcsesség könyvéről*, L'Harmattan – Sapientia, Budapest, 2016, 30–31.

utalásai is megerősítenek (11–21. v.), mivel olyan a „hatalmasok parancsára” (17. v.) végzett császárkultuszra utalnak, amely Octavianus Augustus császár uralkodásától kezdve volt jellemző.⁴ További érv lehet a Bölcsesség könyvének a páli iratokban tükröződő ismerete.⁵ Philón közvetlen hatásának hiánya azt valószínűsíti, hogy a könyv a nagy hatású alexandriai szerző működése előtt született meg.⁶

Szerkezet

A Bölcsesség könyvében megjelennek a hellén irodalomban alkalmazott szerkesztésmódok: pl. matematikai szerkesztési eljárások, mint az aranymetszés szabálya vagy a *koncentrikus szimmetria*.⁷ A Bölcsesség 7. fejezetben elhangzó dicséretének helye ez utóbbi szempontból figyelemre méltó. Éppen a könyv centrumában, a koncentrikus forma által kijelölt második rész központi helyén található. A inklúziók⁸ által lehatárolt szakasz 3-as tagolású szerkezete a következő: a Bölcsesség lelkének 21 tulajdonsága (vagyis a vonások teljességre és isteni tökéletességre utaló 3×7-es *enumeratio*ja inklúzióval); majd a Bölcsesség 5 metaforája; végül a Bölcsesség tevékenységének leírása.

⁴ A császárkultuszról a bálványimádás témakörén belül szól LUCA MAZZINGHI: Bálvány születik, *Studia Biblica Athanasiana* 15 (2014/1) 83–95 (különösen 88–89.) tanulmányában.

⁵ Lásd LUCA MAZZINGHI: *Notte di paure e di luce*, Pontificio Istituto Biblico, Roma, 1995, 300–302. A Bölcsesség könyvének hatása vélhetően érvényre jut a Római (különösen 1, 18–20, 7, 22–23; 8, 5–6; 17) és az első Korintusi levélben (különösen 1, 18–2, 16; 3, 10. 18–20). Lásd még KOCSIS IMRE: Hit és ész Pál apostol leveleiben, in Szeiler Zsolt – Bakos Gergely – Sárkány Péter: i. m., 53–72. tanulmányát.

⁶ Itt megemlíthető még a kifejezett logosztan, illetve az allegorikus írásértelmezés hiánya. Lásd ADDISON G. WRIGHT SS: Bölcsesség könyve, in Raymond E. Brown – Joseph A. Fitzmyer – Roland E. Murphy: *Jeromos Bibliakommentár*, 1. kötet, *Az Ószövetség könyveinek magyarázata*, Szent Jeromos Katolikus Bibliatársulat, Budapest, 2002, 783; valamint LUCA MAZZINGHI: A gondviselés bárkája, in uő: *A Bölcsesség útja*, i. m., 208–211.

⁷ Lásd többek között ADALBERTO SISTI: *Il libro della Sapienza*, i. m., 30–34.; MICHAEL KOLARCİK SJ: *The Ambiguity of Death in the Book of Wisdom*, Pontificio Istituto Biblico, Roma, 1991, 7–27, uő: *The Book of Wisdom*, in E. Keck Leander – Thomas G. Long – David L. Petersen: *The New Interpreter's Bible*, vols. 5., Abingdon, Nashville, 1994, 443–446; ADDISON G. WRIGHT SS: Numerical Patterns in the Book of Wisdom, *The Catholic Biblical Quarterly* 29 (1967/3) 524–538

⁸ Az inklúziók által tagolt szakaszok behatárolását lásd ADDISON G. WRIGHT SS: The Structure of the Book of Wisdom, *Biblica* 48 (1967/2) 165–184. A könyv szerkezeti felosztását pedig JOSÉ VILCHEZ LINDEZ: *Sapienza*, i. m., 20–22.

Műfaji gazdagság

A könyv egészét tekintve irodalmi, retorikai formák gazdagságáról beszélhetünk: pl. szónoklat, *logosz protreptikosz*, *midrás* (vagy esetleg „görög midrásról”, ahogy Luca Mazzinghi fogalmaz), *szünkriszisz*, himnusz, imádság, *enumeráció*, szentenciák, *diatribé*, történelmi reflexiók, definíciók stb., melyek csupán vonásaikban jelennek meg. Ezt a műfaji sokszínűséget egybeöleli a hellenisztikus *eulógium* vagy *enkómion* (dicsérő ének) tágabb értelemben vett műfaja, mivel a könyv egésze is tekinthető a bölcsesség jellemzőit, metaforáját és tevékenységét megéneklő himnusznak.⁹

I. HELLENISZTIKUS HATÁSOK

Mára széles körben elfogadott hellenisztikus hatásról beszélni a Bölcsesség könyve kapcsán. A szókészlet is árulkodó: a könyvben felhasznált 1734 szónak mintegy 1/5-e (pontosan 335) csak itt fordul elő a LXX iratai közül. Ezek az „idegen” kifejezések az első század hellenisztikus Alexandriájának szókincséből származnak.¹⁰ A LXX szövegében gyakran előforduló kifejezések a Bölcsesség könyvében többnyire szintén a fogalom hellenisztikus tartalmával – nem pedig héber megfelelőjük elsődleges jelentésében – szerepelnek. A hellenisztikus hatás a 7. fejezet *eulógiumának* szókészletében is érvényesül. Például a Bölcsesség lelkének 21 tulajdonságát megjelölő, 2 versből álló *enumeratio* (7,22b–23 versek) nem kevesebb, mint 16 olyan kifejezést tartalmaz, melyek egyesszámú, semleges nemű alakjukban a LXX-ban csak a Bölcsesség könyvében fordulnak

⁹ LUCA MAZZINGHI: Ben Szíra és a Bölcsesség könyve. A zsidóság hellenisztikus világgal való találkozásának két bibliai példája, in uő: *A Bölcsesség útja*, i. m., 33; JOSÉ VILCHEZ LINDEZ: *Sapienza*, i. m., 29–51; ANTONIO BONORA: Il libro della Sapienza, in Antonio Bonora – Michelangelo Priotto (a cura di): *Libri sapienziali e altri scritti*. Corso di studi biblici 4., ElleDiCi, Torino, 1997, 103–104; ADDISON G. WRIGHT SS: Bölcsesség könyve, in Raymond E. Brown – Joseph A. Fitzmyer – Roland E. Murphy (szerk.): *Jeromos Biblia-kommentár*, i. m., 784; GIANFRANCO RAVASI: Sapienza (libro della), in: *Nouvo dizionario di teologia biblica*, Edizioni Paoline, Milano, 1988, 1443; ADALBERTO SISTI: *Il libro della Sapienza*, i. m., 34–37.

¹⁰ Lásd JAMES M. REESE: *Hellenistic influence on the Book of Wisdom and its consequences*, Biblical Institute Press, Roma, 1970, 3–6. LUCA MAZZINGHI: Az alvilágnak nincs hatalma a földön. A pokol a Bölcsesség könyve néhány szövegének tükrében, in uő: *A Bölcsesség útja*, i. m., 146–150. WILLIAM HORBURY: *The Wisdom of Solomon*, i. m., 650–651.

elő.¹¹ Az *enumeratio* és tulajdonságokat halmozó litániaszerű megszólítások sora nem volt idegen az ókori görög irodalomban: gyakran istenségekről (pl. Zeuszról vagy Íziszről) is ily módon szóltak. Itt utalnunk kell Kleantész himnuszára a jóról,¹² amely párhuzamba állítható a 22–23. versek felsorolásával, sőt, a két mű beszédmódja is hasonló.¹³

A Bölcsesség *eulógiumában* megjelennek az első század Alexandriájában teret hódító filozófiai irányzatok fogalmai. Ezek közül kiemelkedik a sztoicizmus, a közép-platonizmus, valamint néhol az arisztotelészi filozófia.¹⁴ Erős sztoikus hatást mutat szövegünk a lélek fogalmának használatában. A már említett *enumeratio* a Bölcsesség lelkét olyan attribútumokkal látja el, melyek a hellenisztikus filozófiában az isteni *logoszt*, *demiurgoszt*, a *nouszt*, *koszmoszt*, az emberi lelket vagy magát a létet is jelölhetik. További sztoikus jellegzetességek tükröződnek a Bölcsesség és a lélek mindent átható voltának és immanens jelenlétének leírásában (különösen a 7,22–24 versekben), valamint a Bölcsesség által a teremtésben és a történelemben megvalósuló gondviselés kapcsán is.¹⁵

¹¹ Csak itt fordulnak elő: νοερόν, μονογενές, πολυμερές, τρανόν, ἀμόλυτον, φιλάγαθον, ἀκώλυτον, εὐεργητικόν, βέβαιον, ἀσφαλές, ἀμέριμνον, παντοδύναμον, πανεπίσκοπον μελλέκνεκ, valamint a (διὰ πάντων) χωροῦν semleges participium. Más előfordulása csak a Bölcsesség könyvében található: εὐκίνητον (Bölcs 13,11), ὄξύ (Bölcs 18,15).

¹² ALEXANDRIAI KELEMEN: *Protrepitkosz*, Jel, Budapest, 2006, 136. Emellett utalásként megemlítem, hogy az Ízisz alakját dicséző művek is tartalmaznak effajta halmozott jelzőkkel ellátott megszólításokat. Példaként lásd BERNARD P. GRENFELL – ARTHUR S. HUNT: *The Oxyrhynchus papyri*, Egypt Exploration Fund, London, 1915, 196–201.

¹³ A Bölcsesség *eulógiumának* részletes elemzéséhez és egészítéséhez kiváló alapot nyújthat GIUSEPPE SCARPAT: *Libro della Sapienza*, vol. 2., Paideia, Brescia, 1996, 111–128; valamint JOSÉ VILCHEZ LINDEZ: *Sapienza*, i. m., 294–296; MAURICE GILBERT SJ: *Lo Spirito e la Sapienza* (Sap 7,22–8,1), in Maurice Gilbert SJ: *La Sapienza si Salomone*, Apostolato della Preghiera, Roma, 1995, 109–120; ADALBERTO SISTI: *Il libro della Sapienza*, i. m., 217–227; RENZO LAVATORI – LUCIANO SOLE: *L'amai più della luce*, Edizioni Dehoniane Bologna, Bologna, 2013, 67–89.

¹⁴ Lásd LUCA MAZZINGHI: A természettörvény és a Törvény világhossága a Bölcsesség könyvében, in uő: *A Bölcsesség útja*, i. m., 113–114;

¹⁵ Vö. JAMES M REESE: *Hellenistic influence on the Book of Wisdom and its consequences*, i. m., 6–17; GIUSEPPE SCARPAT: *Libro della Sapienza*, i. m., 66–70, valamint a 13. lábjegyzetben megjelölt rész is értékes információkat tartalmaz e téren. WILLIAM HORBURY: *The Wisdom of Solomon*, i. m., 659. MICHAEL KOLARCIK SJ: *The Book of Wisdom*, in Leander E. Keck – Thomas G. Long – David L. Petersen: *The New Interpreter's Bible*, vol. 5., Abingdon, Nashville, 1994, 503. A sztoikus lélekfogalomhoz lásd ANNA-MARIA IOPPOLO: *Stoicismo*

A közép-platonizmus gondolatai sejlenek a transzcendens „magasságból” kiáradó isteni jelenlét eszméje, a tükör és nap hasonlata,¹⁶ a részesedés gondolata (26. v.), valamint a Bölcsességnek a világ létrejöttében való aktív részvételére vonatkozó kozmológiai megfontolások mögött.¹⁷

A kutatók megemlítik még többek között Anaxagorasz, pseudo-Galénosz, Démokritosz, Empedoklész és Hérakleitosz (27. v.) hatását, valamint Xenophón, Apollóniosz Rhodiosz, a görög tragédiák, az alexandriai költészet s a görög *paideia* műveivel való hasonlóságokat is.¹⁸

2. A HELLENIZÁLT EGYIPTOMI KULTÚRA HATÁSA

Ízisz istennő alakja

Az előbbi hatásokat vallási céllal született szövegünkbe a hellenizált egyiptomi kultúra közvetítette, tehát a filozófiai irányzatok nem közvetlen forrásai a Bölcsesség könyvének. Ugyanakkor Egyiptom kultikus hagyatéka hellenisztikus formájában éri el a könyv címetteit.

Ki kell emelnünk az Egyiptomban népszerű Ízisz-kultusz és szövegünk közötti kapcsolatot.¹⁹ Az Ízisz-kultusz megismerésének jelentős forrásai a

in Vergilio Melchiorre (ed.): *Enciclopedia filosofica*, vol. 11., Bompiani, Milano, 2006, 11105–11109.

¹⁶ PLATÓN: *Timaios*, 71, b.; PLATÓN: *Állam*, 508, c.

¹⁷ A Bölcsességnek a teremtésben betöltött szerepéről lásd bővebben LUCA MAZZINGHI: *Il cosmo nel libro della Sapienza*, in Antonio Bonora – Michelangelo Priotto: *Libri sapienziali e altri scritti*. Corso di studi biblici 4., ElleDiCi, Torino, 1997, 381–398 (különösen 387–389). MAURICE GILBERT SJ: *La rilettura del Gen 1–3.*, in MAURICE GILBERT SJ: *La Sapienza di Salomone*, vol. 2., Apostolato della Preghiera, Roma, 1995, 118–123. Valamint lásd még MARCO VALERIO FABBRI: *Creazione e salvezza nel libro della Sapienza*, Armando Editore, Roma, 1997 munkájának a Bölcsesség lelkére tett utalását a többek közt a 57–58. oldalon.

¹⁸ Lásd még ADALBERTO SISTI: *Il libro della Sapienza*, i. m., 66–75. JAMES M. REESE: *Hellenistic influence on the Book of Wisdom and its consequences*, i. m., 17–51; valamint LINDEZ J. VILCHEZ: *Sapienza*, i. m., 76–86 világos összefoglalóját; Scarpat részletes elemzése – melynek egy részére már utaltunk – útmutatást nyújt a perikópa hellenisztikus forrásainak megismeréséhez. Lásd GIUSEPPE SCARPAT: *Libro della Sapienza*, i. m., 111–135.

¹⁹ LUCA MAZZINGHI: *Az Isten és az ember mellett jelen lévő Bölcsesség*, Bölcs 9,9b.10c és Ízisz alakja, in uő: *A Bölcsesség útja*, i. m., 180–184; uő: *A Gondviselés bárkaja: a Bölcs*

Medinet-Mádiban talált négy Ízisz-himnusz (melyek Kr. e. 80-ra datálhatók); a Kr. u. II–III. századra datálható (1380 jelzetű) *Oxyrhynchus*-papiroosz, Plutarkhosz *De Iside et Osiride* és Apuleius *Metamorfosis* c. műve, valamint egyéb császárkori feliratok.²⁰ A Bölcsesség könyvében – különösképp a 6–10. fejezetekben (a 7,1–21 és 9. szakaszok kivételével), így a 7,22–8,1 szakaszban is – megjelennek az Ízisz-aretalógiákkal párhuzamba állítható vonások, melyekből néhányat említék itt.²¹

Az Ízisz-aretalógiákban az istennő gyakran a világmindenség anyjaként jelenik meg, vagyis ő a természet női princípiuma. Máskor a πελάγους κυρείαν („a tenger Úrnője”) és aki vezet (ὄδεγέω, κυβενάω) az úton levő hajóst. A hajózás kapcsán Íziszt időnként az ὀρμίστρια (kikötőbe vezető) kifejezéssel rokon értelmű προνοία (gondviselés) címmel szólítják meg.²²

Ezek a vonások a hellenizált zsidóság *monoteista* hitének perspektívájába illesztve jelennek meg a Bölcsesség megszemélyesített alakjában. A Bölcsesség női alakja részt vesz a teremtésben – Ízisz népszerű alakja tehát az alexandriai zsidó bölcs számára alkalom, hogy a *kozmoszt megtestesítő* női alakról a *kozmoszt teremtő* Bölcsességre irányítsa a figyelmet. Természetesen a Bölcsesség és Ízisz alakja között lényegi különbség, hogy az utóbbival ellentétben a Bölcsesség nem istenség, de közvetlen kapcsolatban áll az egyetlen, teremtő Istennel.²³ Erre az *enkómionban* az öt metafora is utal (24–28. versek): a Bölcsesség Isten-nél lakik; Isten dicsőségének kisugárzása, aki Isten tetszése szerint tevékenykedik. Tehát a Bölcsesség nem „önállósul”, nem válik különálló istenné, hanem közvetítőként szerepel, női alakként mondhatjuk, hogy *mediatrix Dei*.

Ízisz, a Gondviselő alakja is visszhangra talál az isteni Bölcsesség megjelenésében: a mindenséget igazgatja és megújítja (7,24.27), valamint a történelemben is kifejti irányító, gondviselő tevékenységét (28), amit szövegünkben

14,1–10 és Ízisz istennő, in uő: *A Bölcsesség útja*, i. m., 213–214.

²⁰ JAMES M. REESE: *Hellenistic influence on the Book of Wisdom and its consequences*, i. m., 42–43; LUCA MAZZINGHI: *Notte di paure e di luce*, i. m., 188; uő: A Gondviselés bárkája: a Bölcs 14,1–10 és Ízisz istennő, in uő: *A Bölcsesség útja*, i. m., 215–216.

²¹ Az Ízisz aretalógiákkal való kapcsolatra mutat rá JOHN S. KLOPPENBORG: Isis and Sophia in the Book of Wisdom, *The Harvard Theological Review* 75 (1982/1) 57–84. Kloppenborg használja a *remitologizáció* fogalmát, ami azt a folyamatot jelöli, miszerint az alexandriai zsidóság számára Ízisz istennő kultikus alakjának fényében vált ismét aktuálissá és elevenné az isteni Bölcsesség alakja. Lásd még LUCA MAZZINGHI: *A Bölcsesség útja*, i. m., 230–231.

²² Vö. BERNARD P. GRENFELL – ARTHUR S. HUNT: *The Oxyrhynchus papyri*, i. m., 196–197.

²³ LUCA MAZZINGHI: Az Isten és az ember mellett jelen lévő Bölcsesség. Bölcs 9,9b.10c és Ízisz alakja, in uő: *A Bölcsesség útja*, i. m., 186–190.

később a διοικέω (gondoz, igazgat) ige kifejezetten is jelez (8,1).²⁴ Mindazt tehát, amit a Bölcsesség könyve – és azon belül himnuszunk – a gondviselés kapcsán megfogalmaz, nemcsak a gondviselés sztoikus értelmezése, hanem Ízisz istennő hellenizált alakja is befolyásolta.²⁵

Ízisz kapcsán megemlíthető még a fény (φῶς) szimbolikája (vö. 7,26.29–30). A himnuszban fel-feltűnő világosságban az első századi olvasó számára felfénylik a napkoronggal ábrázolt és az istenségek közül kiemelkedő Ízisz alakja.²⁶ A Bölcsesség *eulógiuma* ezt a szimbolikát használva az Istentől származó igaz Bölcsességet minden más istenség fölé helyezi. Olyan valóságként mutatja be, amely egyedülálló, ám „inkluzív módon” tartalmazza mindazt az igazságot, amit a címzett zsidó közösséget körülvevő hellenizált egyiptomi kultúra vallási és filozófiai irányzatai nyújthattak.

A könyv szerzője tehát azért alkalmazza az Ízisz-kultusz elemeit a Bölcsesség alakjára, hogy hozzásegítse az alexandriai hellenizált zsidóságot, hogy a mindennapjaikban óhatatlanul eléjük kerülő hellenizált Ízisz-kultusz új olvasata utat nyisson ószövetségi hagyományuk aktualizálására.

Más egyiptomi hatások

Ízisz kultuszának nyomain túl a Bölcs 7,22–8,1 nyelvezete merít még az egyiptomi démonvilág és mágia szókincséből is:²⁷ pl. az ἀπόρροια (kiáradás) szó megjelenik az egyiptomi asztrológiában, a túlvilági erőknek a világra és a történelem eseményeire gyakorolt hatását jelölve (*determinisztikus szemlélet*).²⁸

²⁴ A Bölcsesség történelemben Isten titkait tárja fel. Vö. LUCA MAZZINGHI: „Isten Misztériumai”: a Bölcsesség könyvétől a Jelenések könyvéig, in uő: *A Bölcsesség útja*, i. m., 281–283.

²⁵ LUCA MAZZINGHI: A Gondviselés bárkája: a Bölcs 14,1–10 és Ízisz istennő, in uő: *A Bölcsesség útja*, i. m., 203–228.

²⁶ BERNARD P. GRENFELL – ARTHUR S. HUNT: *The Oxyrhynchus papyri*, i. m., 200; ZAMFIR KORINNA: *Ószövetségi exegézis*, Kolozsvár Egyetemi Kiadó, Kolozsvár, 2008, 247.

²⁷ GIUSEPPE SCARPAT: *Libro della Sapienza*, i. m., 72–73.

²⁸ KARL PREISENDANZ (ed.): *Papyri Graecae Magicae*, Stuttgart, 2. Bd., 1974, 34, VII p, XXII. col., 779; LUCA MAZZINGHI: Ben Szíra és a Bölcsesség könyve: A zsidóság hellenisztikus világgal való találkozásának két bibliai példája, in uő: *A Bölcsesség útja*, i. m., 34–36.

3. EKLEKTIKUS VAGY EGYSÉGES?

A rövid szakasz gazdagsága, a bemutatott lehetséges hatások sokfélesége ellenére sem eklektikus szöveg. A sokoldalúan művelt szerző merész „forráskezelése” átfogó „teológiai” koncepciójába illeszkedik. Zsidó identitásához hűen, kritikus, de mégis befogadó magatartással szólaltatja meg az említett elemeket, s azokat azon a horizonton szemléli és láttatja, melyet az egyetlen, élő Istennel kötött szövetség határoz meg, és amely üdvtörténeti, eszkatologikus távlatokba nyúlik.²⁹

A szerző üzenete tehát a zsidó hagyományban gyökerezik, de azt hellenisztikus „köntösbe” öltözteti. Mi több, paradox módon épp a hellenisztikus fogalmakkal, eszközökkel élve fogalmazza meg azt, ami zsidó hitét radikálisan megkülönbözteti a hellenisztikus alexandriai hitvilágtól és gondolkodásmódtól.³⁰ E hermeneutikai folyamat során a zsidó reflexió olyan új elemekkel gazdagodik, mint pl. a Tóra és a természettörvény összekapcsolása, a Törvény szerint élő igaz ember eszményének és a megelőző korok „igazai” szerepének átértékelése; az üdvösség útján vezető Bölcsesség kozmikus szabadító szerepe; valamint az erőteljes univerzális szemlélet mellett az egyén középpontba helyezése.³¹ Az egyetemesre nyitott hellenisztikus világ az egyén, az „igaz” számára kihívást jelent, ahogy a Bölcsesség könyve szerint a csábítással szemben hűséges „igaz” is kihívás, sőt provokáció a hellenisztikus kultúrát – a maga eklektikus természetével – kritikátlanul elfogadók szemében (vö. Bölcs 2).³² A művelt és valóban bölcs szerző tudva, hogy a „világ” hatása alól nem vonhatja ki önmagát, aki benne él, párbeszédre lép, s a szembenállás nyílt apológiája helyett a világ és saját hagyománya újraértelmezőjének mutatkozik. Így érthetővé és elevenné tette az első század hellenizált zsidó olvasója számára ószövetségi örökségüket. Ilyen értelemben beszélhetünk „valódi inkulturációról”.³³

²⁹ GIUSEPPE BELLIA – ANGELO PASSARO: L'infinita passione per la giustizia, in Giuseppe Bellia – Angelo Passaro: *Il Libro della Sapienza*, i. m., 335–339.

³⁰ Lásd JAMES M. REESE.: *Hellenistic influence on the Book of Wisdom and its consequences*, i. m., 154–159.

³¹ E témák tanulmányozásához kiváló alapot nyújt LUCA MAZZINGHI: *A Bölcsesség útja*, i. m. tanulmánykötete, melyet magam is felhasználtam.

³² LUCA MAZZINGHI: A kényelmetlenséget jelentő igaz elnyomása (Bölcs 2,10–20), *Studia Biblica Athanasiana* 15 (2014/1) 69–81.

³³ GILBERT Maurice SJ: Inculturazione, in Maurice Gilbert SJ: *La Sapienza di Salomone*, vol. 2., Apostolato della Preghiera, Roma, 1995. 21–22; LUCA MAZZINGHI: Az Isten és az ember mellett jelen lévő Bölcsesség. Bölcs 9,9b.10c és Ízisz alakja, *A Bölcsesség útja*, i. m., 191–193; LUCA MAZZINGHI: Ben Szíra és a Bölcsesség könyve: A zsidóság hellenisztikus világgal való találkozásának két bibliai példája, in uő: *Bölcsesség útja*, i. m., 36–38.